

УДК 631.115 (477.531)

© 2004

*Іванюта В. Ф., Писаренко В. В., кандидати економічних наук,
Лютик Т.В., аспірант **

Полтавська державна аграрна академія

РОЗВИТОК ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми.

Проблема необхідності існування та подальшого розвитку малих форм господарювання на селі пов'язана з тим, що завдяки їм забезпечується: поповнення обсягу та асортименту сільськогосподарської продукції; збільшення додаткових грошових надходжень сільського населення; раціональне використання ресурсів, насамперед трудових; економія капіталовкладень у сільське господарство; скорочення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, зменшення її втрат; виховання молодого покоління у дусі працьовитості та високої моралі і, зрештою, поповнення місцевого бюджету. Тому основною проблемою на сьогодні є обґрунтування їх суті та перспектив розвитку.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Майже 6,5 млн. громадянам України передано – в результаті реформування КСП – близько 30 млн. га сільськогосподарських угідь. Нині вже понад 600 тис. селянських господарств об'єднали свої земельні паї і самостійно господарюють.

Критеріями визначення доцільності існування форм господарювання на селі мають стати ефективність та продуктивність використання землі. Існування різних форм лише створить конкуренцію.

Підтримуючи думки вчених О. Онищенко, В. Горкавого, В. Юрчишина, М. Сухацького, Л. Михайлової (1 – 4), розділяємо поняття “особисте селянське господарство”, що практикується як виробнича (господарська) одиниця із специфічними знаряддями праці, з ділянками землі, худобою, птицею, тощо (ферма, обійстя, двір), цільовою функцією якої є задоволення

Актуалізовано проблеми існування та подальшого розвитку особистих селянських господарств. Розглянуто організаційну структуру їх і фермерських господарств як малих форм господарювання. Проаналізовано виробництво нетрадиційних видів продукції.

потреби селянської родини в продуктах харчування. Особисте селянське господарство зможе розвиватися до рівня фермерського і задовольняти не лише внутрішні потреби селянської родини, а й

суспільні. З наданням можливості розширення особистих присадибних ділянок населення, згідно з Земельним кодексом України (5), до 2 га та виділення селян із колективних сільськогосподарських підприємств із власними земельними ділянками (паями) для самостійного господарювання, постає інше, не менш важливе питання, – визначення юридичного і соціального статусу цих працівників. Одні фахівці (переважно органи державної служби зайнятості) схильні вважати їх підприємцями, мотивуючи це розміром землі, що перевищує офіційно встановлений для особистого селянського господарства. Зауважимо, що при двох і більше гектарах землі громадянин не може бути безробітним, отримувати у зв'язку з цим матеріальну допомогу. Інші спеціалісти, зокрема вчені-економісти ІАЕ УААН, не вважають це визначальним критерієм підприємництва.

Законом України “Про особисте селянське господарство” (6) визначено, що особисті селянські господарства населення включають широкий спектр, вони об'єднують не тільки селян, а й мешканців міст, районних центрів, селищ міського типу тощо.

Що ж стосується фермерських господарств, то згідно з Законом “Про фермерське господарство” (7), їх функції дещо ширші. Фермерське господарство, крім всього іншого, передбачає виробництво товарної продукції, її переробку та реалізацію, спрямовуючи свою діяльність на збільшення прибутку, оплату праці та доход рентного походження (див. рис.):

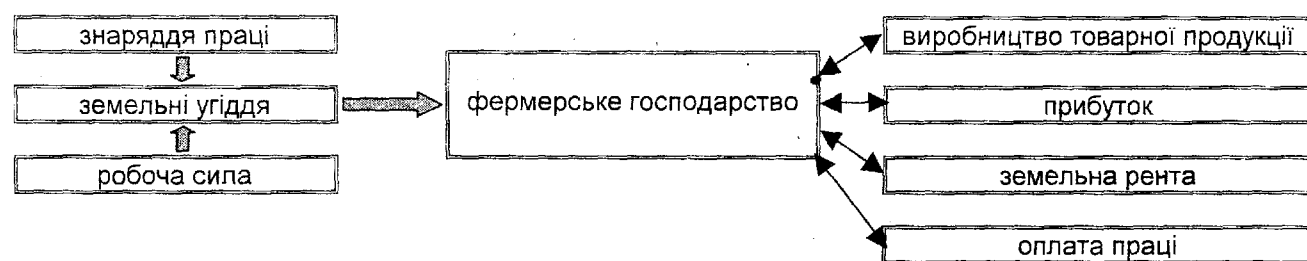

Рис. Продуктивні сили та доходи фермерського господарства

* Керівник – доктор економічних наук, Рабштина В. М.

ЕКОНОМІКА

Відносно особистого селянського господарства, то воно, з огляду на переважно нетоварний характер виробництва, має цільову функцію – задоволення потреб власної родини у продуктах харчування, не визначається прибутком і оплатою праці, а лише його доходом рентного походження (переважно у натуральній формі). Таким чином, особисте селянське господарство не можна розглядати як підприємницьку структуру – воно виступає як мала форма господарювання на селі. Проте таке господарство, внаслідок присєднання земельних паїв, може виступати свого роду “міні-фермою”, передбачати товарний характер виробництва, спрямований також на одержання прибутку. Тобто, особисте селянське господарство наближається до фермерського і може отримати статус фермерського. Слід зазначити, що паралельно із виникненням особистих селянських господарств постала проблема їх чіткої класифікації, тому доцільно визначити їх назву відповідно до Закону України. В колективних підприємствах стало не вигідно працювати через низьку заробітну платню, а іноді й взагалі безоплатно.

Особисте селянське господарство пов'язане із сільськогосподарськими підприємствами логічно, історично, екологічно і, можна сказати, генетично.

Перш за все, у них один суб'єкт господарювання – селянин. Він у одній особі поєднує працівника сільськогосподарського підприємства і власника свого індивідуального подвір'я, господаря особистого селянського господарства. У них, по суті, єдина виробнича і соціальна інфраструктура. У реформований період ці два уклади розвивалися із протилежною орієнтацією. Виробництво продукції сільськогосподарських підприємств скорочується – це неминучий результат поспішного руйнування колгоспів і радгоспів. У особистих селянських господарствах, незважаючи на погіршення загальних умов сільського господарства, обсяг продукції, навпаки, зростає. Така тенденція пояснюється рядом причин. У результаті реформ були зняті існуючі раніше обмеження щодо землі (по присадибних ділянках), кількості худоби в особистому подвір'ї.

Особисті селянські господарства свого розвитку набули в першій половині 1990-х років, деє із 1996 року, з ростом кількості фермерських господарств

спостерігається тенденція абсолютного скорочення виробництва продукції в особистих селянських господарствах приблизно на 10% (1999 р. у відсотках до 1996 р.) (8 – 9). Це є наслідком психологічного, соціального, економічного послаблення; старіння сільського населення (старим людям не під силу впоратися з масштабним подвір'ям), відсутності у господарствах достатньої кількості техніки і пального; скорочення поголів'я худоби в селян.

Товарність присадибного господарства у багато разів нижча, ніж товарність великих підприємств: картоплі — у 6-7 разів; овочів — майже в 10; худоби і птиці — в 4,6; молока — майже у 5 разів (8 – 9). Це ще раз свідчить про те, що особисті селянські господарства, перш за все, виконують функцію самозабезпечення продовольством сільських жителів, виконуючи, разом із тим, функцію зміщення сукупного доходу сім'ї.

Здійснення економічної та земельної реформ мали безпосередній вплив на зміщення індивідуального сектора та розширення ролі особистих селянських господарств населення у продовольчому забезпеченні країни. Стало простежуватися тенденції зростання земельної площі в обробітку особистих селянських господарств – в Україні впродовж 90-х років площа сільськогосподарських угідь, відведена населенню, збільшилася в 1,7 рази, а ріллі — майже в 1,8 рази. У середньому на один селянський двір у 2000 році припадало 0,36 га земельних угідь. У результаті частка посівів особистих селянських господарств у загальній посівній площі всіх категорій господарств зростає з 6,4 до 11,3%. У 2000 році господарства населення країни займали 28,3% від усієї площі сільськогосподарських угідь, у тому числі, 26,2% ріллі (8 – 9).

Внаслідок цього зросли обсяги виробництва та частка особистих селянських господарств у продовольчому забезпеченні. Так, господарства населення України виробляють 74% загального обсягу м'яса, 67 — молока, 66 — яєць, 61 — вовни, 99 — картоплі, 83 — овочів і 82% — фруктів і ягід. На селянський двір у середньому по країні в 2000 році припадало виробництво 232 кг м'яса і 1024 кг молока, 651 — яйце,

1. Виробництво продуктів тваринництва в Полтавській області за січень – грудень 2002 – 2003 рр.*

Види продукції	Усі категорії господарств			Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення (приватні)		
	2003 р.	2002 р.	2003 р. у % до 2002 р.	2003 р.	2002 р.	2003 р. у % до 2002 р.	2003 р.	2002 р.	2003 р. у % до 2002 р.
М'ясо у живій вазі (тис. тонн)	80,7	83,0	97,2	33,2	30,4	109,2	47,5	52,6	90,3
Молоко всіх видів (тис. тонн)	653,6	695,1	94,0	218,7	259,9	84,1	434,9	435,2	99,9
Яйця всіх видів (млн. штук)	557,1	548,1	101,6	352,3	347,3	101,4	204,8	200,8	102,0
Вовна всіх видів(тонн)	15	18	83,3	10	12	83,3	5	6	83,3

* За даними Полтавського обласного управління статистики за 2003 рік

2. Збір урожаю сільськогосподарських культур особистими селянськими господарствами
Полтавської області за 2002 – 2003 рр.*

Сільськогосподарські культури	Фактичний збір урожаю, ц		2003 р., у % до 2002 р.
	2002	2003	%
Всього зернових і зернобобових	6652910	3752287	56,40
Пшениця озима	1755819	52799	3,01
Жито озиме	57967	11633	20,07
Ячмінь озимий	17880	902	5,04
Пшениця яра	63566	24034	37,81
Ячмінь ярий	3092697	1498200	48,44
Овес	39872	51440	129,01
Кукурудза в перерахунку на сухе зерно	1503765	1998101	132,87
Просо	30135	63333	210,16
Гречка	54571	30458	55,81
Горох	21875	9526	43,55
Квасоля	14613	11403	78,03
Сорго на зерно	150	278	185,33
Цукрові буряки (фабричні)	2737620	2077154	75,87
Тютюн	281	251	89,32
Махорка	64	91	142,19
Соняшник на зерно	172326	294004	170,61
Соя	4178	8661	207,30
Гірчиця	-	549	-
Картопля	5354192	7645374	142,79
Овочі відкритого ґрунту – всього	2983763	3337109	111,84
Насінники однорічних овочевих культур	26	59	226,92
Цибуля на сіянку	760	1320	173,68
Продовольчі баштанні культури	51165	55986	109,42
Овочі закритого ґрунту	9346	8759	93,72
Овочі – всього з відкритого та закритого ґрунту	2993109	3345868	111,79

* За даними Полтавського обласного управління статистики за 2003 рік

2229 кг картоплі, 551 кг — овочів і 135 кг фруктів і ягід. Особисті селянські господарства збільшили виробництво молока на 4,3%, яєць — на 6,1, вовни — на 0,3%, проти 1999 року. Водночас колективні і державні сільськогосподарські підприємства зменшили виробництво м'яса на 9,5%, молока, яєць і вовни, відповідно на 22,3, 8,3 і 23,5%.

Зміна структури посівних площ супроводжується збільшенням частки товарних культур. Якщо в 1990 році 48,9% землі в особистих селянських господарствах країни були зайняті під картоплею, близько 5,0 — під зерновими та 1,3% — під овочевими культурами, то в 2000 році частка картоплі в посівній площі становила лише 32,5%, цукрового буряку – 3%, а зернових і овочевих зросла, відповідно, до 23,4 і 7,2%.

Тут більш ніж у півтори рази вища урожайність кормових культур та продуктивність корів. Так, у 2001 році урожайність зернових, картоплі, соняшнику, цукрових буряків і овочів тут була вищою, відповідно на 30,1, 10,3, 30,0, 21,6 і 47,8% (9).

У господарствах населення, на противагу колективним, розширюється виробництво тваринницької продукції, насамперед, за рахунок збільшення поголів'я худоби. У середньому по Україні (з розрахунку на 100 селянських дворів) у 2001 році припадало 56 гол.

ВРХ, у тому числі 36 корів. Щільність поголів'я ВРХ на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні становить в середньому 94,3 гол. (9).

Мета досліджень та методика їх проведення. Метою наших досліджень був аналіз та визначення питомої ваги основних та нетрадиційних видів товарної продукції особистих селянських господарств у загальному обсязі валової аграрної продукції в умовах України і Полтавської області.

Теоретичною і методологічною базою досліджень авторів був діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ, теоретичні напрацювання вітчизняних учених із питань формування та діяльності особистих селянських господарств, а також методи статистико-економічного, системного та порівняльного аналізу.

Результати досліджень свідчать, що в Полтавській області спостерігається аналогічна ситуація (табл. 1).

Так, у структурі виробництва м'яса у живій вазі частка особистих селянських господарств у 2002 році становила 63,37%, а сільськогосподарських підприємств – 36,66%. У 2003 році ці показники становили, відповідно 58,86 і 41,14 %.

Виробництво молока для суспільних потреб в особистих селянських господарствах змінюється у ре-

зультаті коливання закупівельних цін на молоко; воно становило 62,61% у 2002 і 66,54% у 2003 роках. Сільськогосподарські підприємства майже вдвічі зменшили (відповідно 37,39% і 33,46%) виробництво яєць, тоді коли особисті селянські господарства збільшили за 2002 - 2003 рр. від 36,64% до 36,76%, це становить більш, ніж 1/3 обласного виробництва. Обсяг виробництва вовни як у 2002, так і в 2003 роках не змінився: він складає 33,33 %.

У структурі зернових (табл. 2) озима та яра пшениця займають 101,42 і 0,64%, озимий та ярий ячмінь – 0,02 і 40,16%, жито озиме – 0,31%, овес – 1,38%, кукурудза – 53,56%, просо – 1,70%, гречка – 0,82 %. Частка ярих пшениці та ячменю зменшилася на 62,19 і 51,56%, а озимих – на 96,99 і 94,96%, відповідно, озимого жита – на 20,07%. Однак, у вирощенні кукурудзи, проса, сорго, соняшнику та сої ці показники збільшилися відповідно на 32,87, 110,16, 85,33, 70,61 та 107,30 відсотків.

Збільшилося виробництво овочів: 99,74% становлять овочі відкритого і лише 0,26% – закритого ґрунту. В загальній структурі, крім картоплі, кабачки і гарбузи столові складають 42,73 і 40,69%, капуста – 24,85%, огірки і помідори – 12,15 і 12,12%, перець солодкий і гіркий – 7,22%, буряки столові – 6,66%, цибуля – 5,59%, баклажани – 3,39%, часник – 1,25%, пір – 0,64% і зелений горошок – 0,02 %.

Урожай картоплі в 2003 році збільшився на 0,2 млн. тонн (42,79%), у порівнянні з минулим роком (табл. 2).

У порівнянні з минулим роком, урожай їх збільшився в загальному на 11,84%, з них капусти різної – на 79,43% (у т. ч. цвітної – на 13,48%), огірків – на 33,88%, буряків столових – на 13,96%, зеленого горошку – на 52,26%, гарбузів столових – на 13,52%, кабачків – на 30,80%, баклажанів – на 91,21%, перцю солодкого і гіркого – на 54,57%, цибулі зеленої – на

42,85%. Зменшилося помідорів, у порівнянні з минулим роком, на 32,46%, що пов'язано з поширенням фітофтори, моркви – на 5,97%, а також овочів закритого ґрунту – на 6,28 %. По баштанних культурах: урожай кавунів збільшився на 8,29 і динь – на 11,88 %.

Наведені дані свідчать, що особисті селянські господарства заповнюють ринкову нішу виробництвом нетрадиційних видів продукції.

Населення самостійно забезпечує себе насіннєвим матеріалом. Так, насіння однорічних овочевих культур у 2003 році було посіяно на 126,92%, а цибулі на сіянку на 73,68% більше, ніж минулого року.

Висновки.

Результати дослідження дозволяють нам зробити наступні висновки:

1. Подальший розвиток і підвищення ефективності ведення особистих селянських господарств залежить від рівня спеціалізації та концентрації виробництва, взаємодії з великими аграрними підприємствами, підвищення товарності і конкурентноздатності, оптимізації залучення досягнень науки і техніки, ресурсо-, та енергозбереження.

2. Проблемою, що стримує розвиток особистих селянських господарств, є формування агросервісного обслуговування: забезпечення матеріальними оборотними засобами (насінням, молодняком худоби та птиці, добривами та хімічними засобами захисту рослин); організація надання ветеринарних послуг; надання механізованих послуг щодо підготовки ґрунту до обробітку та збирання врожаю; надання транспортних послуг; надання практичних рекомендацій з організації технологічного процесу та впровадження досягнень науково-технічного прогресу; постачання технічних засобів; реалізація продукції та її переробка, віддаленість від ринків збуту.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горкавий В. К., Гончаренко Н. Г. Товарність та ефективність особистих підсобних господарств населення // Економіка АПК. – 2001. – №12. – С. 93 – 98.
2. Закон України “Про особисте селянське господарство” від 15 травня 2003 року. № 742-IV // Урядовий кур’єр. – №21. – 11 червня. – 2003. – С. 1 – 3.
3. Закон України “Про фермерське господарство” від 19 червня 2003 року № 973-IV // Урядовий кур’єр. – №159. – 28 серпня 2003 року. – С. 19.
4. Збарський В. Індивідуальний сектор – основа становлення малих форм господарювання на селі // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2002. – №8 – С. 13 – 15.

5. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 10. – Ст. 98.
6. Купалова Г.І., Скупий В.М. Зайнятість на селі. – К.: ІАЕ УААН. – 1999. – С. 22 – 24.
7. Михайлова Л. І. Особисті підсобні господарства населення: сутність, класифікація, ефективність // Економіка АПК. – 2001. – №7. – С. 113 – 119.
8. Онищенко О. Особисті селянські господарства у пореформленому розвитку аграрного сектора // Економіка України. – 2003. – №6. – С. 65 – 67.
9. Юрчишин В., Сухацький М. До проблеми відродження сільського господарства України // Економіка України. – 1999. – №1. – С. 69 – 72.